

PROGRAMES
D'INNOVACIÓ EDUCATIVA

Coeducació

GERMANES DE SHAKESPEARE:
**LA LITERATURA
DES DE LA LLIBERTAT**

Generalitat de Catalunya
Departament d'Educació

**GERMANES DE SHAKESPEARE:
LA LITERATURA DES DE LA LLIBERTAT**

MARIA LLUÏSA CUNILLERA I MATEOS

© Generalitat de Catalunya
Departament d'Educació

Edició: Servei de Difusió i Publicacions

Disseny: Enric Muñoz

1a edició: gener de 2007

Tiratge: 1.500 exemplars

Dipòsit legal: B-10.484/2007

Impressió: Orriols, SA.

*A la meva mare,
terra i arrel.*

Si són els ulls de les dones els que miren la història, aquesta no s'assembla a l'oficial. Si són els ulls de les dones els que estudien antropologia, les cultures canvien de sentit i de color. Si són els ulls de les dones els que repassen els comptes, l'economia deixa de ser una ciència exacta i s'assembla a una política d'interessos. Si són els ulls de les dones els que resen, la fe no es converteix en vel ni en mordassa. Si són les dones les protagonistes, el món, el nostre món, el que creiem conèixer, és un altre.

Núria Varela¹

ÍNDEX

Una experiència nascuda de l'amor i del desig	7
Un nou espai simbòlic	9
La visió femenina del món	9
La literatura com a vivència	10
Els textos	10
Estructura de les unitats	11
Les nou unitats	13
Unitat 1. La memòria és la nostra ànima	13
Unitat 2. L'atracció del viatge	14
Unitat 3. Viure en un cos de dona	15
Unitat 4. La dona transvestida	16
Unitat 5. L'aventura de ser dona: esposa, mare, escriptora	17
Unitat 6. Tres voltes rebel	18
Unitat 7. L'hora violeta	19
Unitat 8. Felicitament, jo sóc una dona	20
Unitat 9. Espais de llibertat femenina	21
Posar-se en joc a l'aula	23
Un espai per a la relació educativa	24
El diari de classe	24
Introduint les unitats	25
Lectures i activitats	27
Compartint mestratge	29
Avaluació	30
L'inici d'un camí	32
Aquesta edició	33
Bibliografia	34
Centres de documentació	34
Obres que per a mi han estat bàsiques	35

UNA EXPERIÈNCIA NASCUDA DE L'AMOR I DEL DESIG

Germanes de Shakespeare, la literatura des de la llibertat és una experiència educativa que amb el títol anuncia un homenatge a Virgínia Woolf, qui en la seva obra *Una cambra pròpia* es preguntava si hauria estat factible l'existència d'una germana de Shakespeare. Quan l'escriptora anglesa refutava aquesta possibilitat per la manca d'un entorn social i cultural favorable, estava denunciant una situació de mancança i, alhora, feia una crida a la superació d'aquesta situació. El patriarcat ha negat a les dones el reconeixement de la seva presència activa en el món, d'una tasca creadora de vida i de civilització que l'experiència demostra com a fonamental per al desenvolupament humà. Però el patriarcat no ho ha ocupat tot, i per això rescatar les dones de la història literària és important, necessari i possible.

I és possible perquè, malgrat les dificultats que al llarg de la història han trobat les dones que desitjaven escriure, el cert és que n'hi ha hagut moltes, d'escriptores: dones que han sabut trobar temps i espai per a realitzar el seu anhel i desenvolupar la seva capacitat creativa, que ens han mostrat la seva manera de ser dones i la seva relació amb el món. M'han impulsat a realitzar aquest treball el desig de visibilització d'aquestes germanes de Shakespeare i la passió per la literatura. Un i altra m'han portat a llegir, estudiar i investigar obres literàries femenines fins que, gràcies a una llicència d'estudis, he pogut gaudir del temps necessari per a reflexionar i redactar el treball. Per això agraeixo al Departament d'Educació l'oportunitat que em va proporcionar en concedir-me la llicència, com agraeixo, especialment, els fecunds suggeriments de la Remei Arnaus, amiga, tutora i guia.

Germanes de Shakespeare, una experiència des de la llibertat, és una programació completa de literatura d'escriptores catalanes, posades en diàleg amb autores d'altres literatures. La imparteixo en una matèria optativa de batxillerat i està, per tant, adreçada a alumnat d'aquesta etapa educativa, tot i que he comprovat amb satisfacció que tant el contingut com la metodologia funcionen molt bé en altres nivells, perquè els textos triats tenen capacitat de seduir qui els llegeix, ja que ens parlen de les dones i dels homes, de la vida i del món. També he observat que el plantejament del treball és molt suggeridor per a les alumnes de batxillerat que

vulguin realitzar el seu treball de recerca sobre escriptors, ja que pot servir-los de guia i de suport.

Aquesta experiència, com tot el que passa a les aules, té vida pròpia i s'ha anat transformant en un procés que va néixer d'un acte d'amor a la literatura i del desig de poder compartir amb el meu alumnat les vivències que els textos literaris em transmetien. En un principi em vaig plantejar la necessitat de portar a les aules textos escrits per dones, que per a mi tenien un sentit afegit pel fet que jo mateixa era una dona. Em dolia de veure que els programes de literatura estaven ocupats per obres masculines i que, amb poquíssimes excepcions, semblava que la literatura era una activitat exclusiva dels homes. Quan podia parlar d'una escriptora, la meua manera de transmetre la seva literatura devia ser més apassionada, perquè els nois i noies ho notaven de seguida i més d'una vegada em feien saber que em guspirejaven els ulls. I jo també ho percebia: les classes eren més vivencials, m'implicava més en el que deia i l'alumnat semblava més motivat i participatiu. Entrava contenta a classe i en sortia satisfeta. Fou així quan vaig decidir de fer alguns canvis, perquè volia continuar i sostenir aquella experiència tan gratificant.

El primer canvi va consistir en la modificació del contingut curricular de l'optativa de batxillerat, *Literatura catalana del segle XX*, que imparteixo a l'IES Antoni Cumella de Granollers des del curs 2000-2001. Hi vaig anar encabint les veus de les dones, traient a la llum allò que havia estat invisibilitzat, i ben aviat vaig poder disposar d'un important corpus de textos. En treballar-los a classe es creava una relació diferent, més emotiva i personalitzada, i el fet que les noies i els nois participessin més em duia a acceptar també els seus punts de vista, les seves aportacions i les seves emocions. De seguida em vaig adonar que no es tractava tan sols de substituir unes obres per unes altres, ni de posar noms femenins en comptes dels masculins; no era una simple tasca de visibilització de l'obra femenina. El que estava passant era això i molt més. I per a acollir-ho, necessitava canviar quelcom més substancial i pregon en la meua tasca educativa. Les relacions acadèmiques establertes em limitaven, i jo desitjava incorporar la meua mirada de dona al que feia en les classes; anhelava la llibertat d'estar a l'aula, jo, com a dona que era. Es tractava, doncs, d'un canvi en el contingut de les classes i en la manera d'impartir-les que, per tant, precisava la meua pròpia transformació.

UN NOU ESPAI SIMBÒLIC

Moguda pel desig d'incloure en l'assignatura les autores i els seus textos, de visibilitzar la mirada femenina sobre el món i de recuperar un ordre simbòlic matern, no és casualitat que siguin nou les unitats del projecte, com són nou els mesos de gestació d'una nova vida en el cos femení. Això fa que la unitat 9 (el naixement de la criatura) sigui una eclosió de llibertat que trenca l'estructura i la temàtica de les unitats anteriors, oferint diversos espais de llibertat femenina que ultrapassin els límits de la creació literària, com explicaré més endavant.

Cada unitat presenta una autora catalana contemporània, posada en diàleg amb una o més escriptores catalanes, o no, d'èpoques diverses. I té un títol propi que prové d'alguna de les característiques de la literatura d'aquesta escriptora o del títol d'alguna de les seves obres o d'una idea que ha expressat l'escriptora en algun moment. Totes les unitats tenen punts en comú que donen coherència i sentit al conjunt. A continuació hi faig referència.

La visió femenina del món

El tema central de cada unitat respon a la voluntat de mostrar l'obra literària de les escriptores i ens permet de conèixer la visió femenina del món. Per exemple, la importància que per a les dones té la memòria personal i col·lectiva; el viatge interior i exterior com a forma de coneixement personal i d'altri; el fet de ser dona i les diferents maneres de ser-ho; la conciliació de la vida familiar amb la professional i, també, la llibertat femenina.

Aquest tema central és el punt de partença de cada unitat, i amb ell es relacionen les obres de les diferents escriptores antologades, però sempre està vinculat a altres temes que van sorgint amb la lectura dels diferents textos. Al llarg de les nou unitats hi ha molts elements recurrents (temes, escriptores, referències al feminisme, maneres de veure el món...), perquè les dones que apareixen en l'antologia parlen d'elles mateixes, de les seves experiències com a dones, de les seves relacions amb els homes, de la vida i de la mort, dels sentiments... En definitiva, de la vida vista mitjançant la mirada de les dones, creant així una xarxa de relacions i una genealogia femenina on lògicament hi ha moltes coincidències.

La literatura com a vivència

Com ja he indicat més amunt, a mi m'agrada la literatura. Pel plaer que em proporciona llegir textos que les escriptores i els escriptors han escrit, textos que m'emocionen, que em fan entendre altres maneres de fer i de sentir i que em permeten de compartir vivències d'altres persones, especialment de les dones. Elles em fan sentir lligada a una genealogia femenina, em proporcionen arrels on subjectar-me i em permeten d'emmirallar-m'hi.

En cada una de les escriptores de l'antologia hi veig vida, sentiments i relacions humanes. I això és el que he mirat de recollir i reflectir en cada una de les unitats d'aquest treball i, com veurem, les activitats proposades també estan en relació amb aquesta manera d'entendre la literatura.

Els textos

Des del moment en què em vaig concedir la llibertat de plantejar un nou contingut en la meua assignatura, vaig començar a trencar moltes barreres, entre les quals hi havia la tria dels textos. És evident que jo no volia fer una història de la literatura cronològica i jerarquitzada, basada en l'estudi dels moviments literaris. El que desitjava era partir de la lectura d'uns textos que tinguessin la capacitat d'emocionar-me. Volia deixar-me seduir per les veus de les dones que havien escrit sobre les temàtiques més variades. Així, doncs, vaig llegir tant com vaig poder i vaig elaborar una antologia extensa amb textos diversos, que parlen de la vida de les dones des de la mirada femenina, que parlen del món que és un, encara que hi hagi dues maneres de mirar-lo. De la visió masculina, els llibres de text, els manuals i les antologies ja en són plens. Ara volia presentar al meu alumnat un corpus literari extens i variat d'obres d'escriptores. Com que eren molt nombrosos els textos que m'agradaven, que em semblaven interessants per a portar-los a l'aula i compartir-los amb les noies i els nois, vaig haver de fer-ne una selecció. Els criteris principals que he seguit a l'hora de fer-ne la tria s'han basat en la capacitat emotiva dels textos i en la diversitat temàtica que em permet de fer un treball reflexiu a classe sobre la vida de les dones, la seva acció civilitzadora i la mirada femenina en el món. He de dir, però, que, curs rere curs, he anat ampliant els textos, canviant-los a vegades, a partir de les demandes i suggeriments de les alumnes i dels alumnes. Per això

aquesta assignatura és com la vida, que canvia i es transforma, i és impossible de fixar com ho acostumen a fer els temaris oficials. Jo mateixa em sorprenc curs rere curs en constatar que aquest procés de transformació també m'inclou a mi.

La majoria dels textos corresponen a escriptores catalanes i estan escrits en català. Pel que fa a l'obra de les escriptores en llengua castellana que m'ha interessat d'incloure en l'antologia, he mantingut el text en castellà. En els casos d'escriptores en altres llengües, he triat la traducció catalana, si existia, o bé l'he traduït jo mateixa. Hi ha algunes excepcions en textos de poetes, atesa la complexitat de traduir la poesia.

Estructura de les unitats

Cada unitat consta de diversos apartats, que van des de la lectura espontània del text inicial fins a l'anàlisi més reflexiva i aprofundida d'una gran diversitat de textos. Amb l'excepció de la unitat 9 i una part de la 8, la resta d'unitats tenen la mateixa estructura bàsica, que parteix d'un fil conductor reflectit en el títol de la unitat.

Després d'unes quantes línies de presentació, les unitats inicien l'**antologia literària** amb un text d'una escriptora catalana, que té la funció de desvetllar l'interès de l'alumnat sobre un tema, un personatge, una situació. Després d'unes activitats força lliures i espontànies sobre aquest primer text, presento altres fragments de la mateixa obra i altres obres de la mateixa autora, fent possible que les alumnes i els alumnes es facin una idea del que escriu i de com ho fa i es puguin sentir motivats a llegir-les senceres. A continuació l'autora presentada és posada en diàleg amb altres escriptores catalanes o estrangeres, de les quals també se n'inclouen textos i activitats. En alguns casos, també hi estableixo relacions amb obres d'escriptors que han tractat la mateixa temàtica amb una sensibilitat propera.

Totes les unitats contenen **textos informatius** de crítica literària, aportacions dels estudis feministes i referències biogràfiques en relació amb l'escriptora treballada, que donen suport als textos literaris. Per exemple, en la unitat 2 faig referència a la *literatura de viatges* i, en la unitat 3, a l'*ordre simbòlic de la mare*.

Aquests aspectes teòrics van apareixent sempre en relació amb el contingut de la unitat; per tant, es van repetint en més d'una ocasió, tot i que la informació i els textos de suport són diferents en cada cas i es complementen, de manera que l'alumnat va incorporant coneixements al llarg del curs.

En cada una de les unitats he inclòs diverses **propostes didàctiques** que només tenen la pretensió de ser orientacions per a la reflexió sobre els textos. En la major part dels casos em trobo que les intervencions espontànies de les noies i dels nois superen el que jo havia previst i el diàleg a partir de les seves vivències i aportacions és tan ric, que no cal plantejar el treball de les preguntes que consten en la programació. Amb tot, és important llegir-les perquè sovint aporten informació i suggeriments per a contextualitzar millor els textos, aspecte important si tenim en compte que estem treballant amb fragments d'obres que, en la majoria dels casos, l'alumnat no ha llegit en la seva totalitat.

Les unitats tenen una breu **bibliografia** relacionada amb el contingut tractat que pot ser orientadora per al professorat i permetre a les alumnes i els alumnes d'aprofundir algun aspecte que els interessi especialment.

LES NOU UNITATS

Com ja he indicat, la programació està formada per nou unitats que es poden fer en l'ordre que es consideri més oportú. Només caldrà tenir em compte el canvi d'ordre quan es trobin notes a peu de pàgina o referències a aspectes tractats en altres unitats. D'altra banda, he de confessar que aquesta programació excedeix normalment el nombre total d'hores del curs, sobretot si es fa a segon de batxillerat. Per tant, és possible que calgui fer-ne una tria, d'acord amb els interessos de cada professor o professora i/o de les demandes de l'alumnat.

Tot seguit exposo, d'una manera força esquemàtica, els temes i continguts de cada una de les unitats, tot fent esment de les escriptores principals que es treballen i de les que es posen en relació amb les primeres.

Unitat 1. La memòria és la nostra ànima

En aquesta unitat escoltem les veus d'unes escriptores catalanes que ens parlen des de la seva pròpia experiència i també des d'experiències humanes d'altres èpoques, recuperades mitjançant la memòria. Una memòria que vol fer lloc a la vida i que vol aprendre de la vida; que vol recuperar la genealogia femenina per mitjà de la mirada acollidora de les dones a allò altre, a allò que apareix marginat, és a dir, exclòs. El títol de la unitat el vaig manllevar de la Carme Riera, que en feia esment en una entrevista; em va semblar molt suggeridor.

Les autores treballades en aquesta unitat són Carme Riera i Maria Àngels Anglada. La primera es converteix en el punt de partença del treball literari per mitjà de fragments de la novel·la *Dins el darrer blau*. També hi treballarem *Cap al cel obert*, *Temps d'una espera* i *Te deix, amor, la mar com a penyora*.

Les obres antologades de Maria Àngels Anglada són *El violí d'Auschwitz*, *Quadern d'Aram* i *Les Closes*. Les dues primeres tracten el tema de l'extermini i permeten una relació amb altres obres literàries i cinematogràfiques. En el cas del *Quadern d'Aram* sobta de veure la desconeixença que tenim de l'extermini armeni, encara tan proper; i té un valor afegit perquè es tracta d'un diari que comparteixen una mare i un fill.

Els temes principals que tractem són: la importància de rellegir la història, la

memòria i l'oblit; la marginació dels jueus conversos i altres tipus de marginacions, que a vegades arriben a la destrucció dels altres; la maternitat, la prostitució i les relacions entre dones.

Els textos antologats em permeten de treballar gèneres literaris diversos, com la novel·la històrica, la novel·la de fulletó, la carta, el diari i també textos crítics. I, a partir de les pròpies opinions de la Carme Riera, plantejo el sentit de l'escriptura femenina.

Com en la resta d'unitats, he volgut introduir alguns conceptes del *feminisme de la diferència* que tenen a veure amb les temàtiques tractades en els textos: el patriarcat, l'amor a la relació, la feminització del món i les relacions entre dones.

Unitat 2. L'atracció del viatge

Si en la unitat anterior parlàvem del viatge com a possibilitat d'alliberament personal i col·lectiu, en aquesta presento la vida d'algunes dones que van fer del viatge un mitjà de coneixement i de vivències que traslladaren a la literatura. Intrèpides viatgeres disposades a exercir la seva llibertat, disposades a descobrir altres cultures i altra gent, i també altres dones. Van ser dones que sorprengueren els qui les envoltaven i que van ser criticades, a vegades, i, altres cops, admirades. Només cal llegir els seus textos per a entendre el significat del títol de la unitat que, en aquest cas, subscriuríem alumnes i professorat.

L'autora de partida és Aurora Bertrana i les que l'acompanyen en aquesta ocasió són també viatgeres i escriptores: Mary Wollstonecraft i Edith Wharton.

Les obres d'Aurora Bertrana que treballem són *El Marroc sensual i fanàtic*, *Paradisos oceànics* i *Entre dos silencis*. De Mary Wollstonecraft en presento alguns fragments de *Cartas escritas durante una corta estancia en Suecia, Noruega y Dinamarca* i, d'Edith Wharton, *Viaje por Francia en cuatro ruedas*. En ambdós casos m'he permès de fer-ne la traducció al català.

En aquesta unitat són possibles nombroses relacions amb altres dones. Algunes són escriptores, com Mary Shelley —filla de Mary Wollstonecraft—, George Sand, Anna Murià i Maria Antònia Oliver. Tenint en compte que Aurora Bertrana tocava el violoncel i que va viure de la música durant un cert temps de la seva vida, també hi he establert relacions amb altres dones que es dedicaren a les arts musicals, com

Hildegarda de Bingen, Clara Schumann i d'altres. Crec que és important parlar d'aquestes dones, encara més invisibilitzades que les escriptores.

Els temes principals de la unitat són, d'una banda, els que semblen tenir més a veure amb el títol de la unitat: el viatge i les viatgeres, el viatge interior, el desig de conèixer l'altre i l'exotisme. Però també tractem la discriminació sexual, la guerra, l'exili i la postguerra; les diverses maneres de ser dona: a l'harem i a la presó, la dona prostituta, la dona viatgera, la dona maorí i la dona musulmana.

Pel que fa als gèneres literaris, la literatura de viatges i les cartes tenen el protagonisme en aquesta unitat. I alguns textos crítics ens permeten de parlar de l'*estil femení*.

Les aportacions del feminisme a què faig referència tenen a veure amb la mirada patriarcal, les relacions de gènere, la violència contra les dones, el feminisme reivindicatiu, el feminisme de la igualtat, el feminisme de la diferència sexual, la genealogia femenina i les relacions entre dones.

Unitat 3. Viure en un cos de dona

En aquesta unitat pretenc de remarcar la importància que té per a les dones assumir el fet de ser dona, d'habitar un cos femení. Aquest acte d'afirmació de la diferència sexual el veiem en els personatges creats per les escriptores seleccionades: són dones de totes les edats, solteres i casades, mares i filles, prostitutes i bruixes; totes elles des de la seva desaparitat, mogudes habitualment per l'amor, cerquen el sentit de si mateixes i el seu lloc en el món.

L'autora principal de la unitat és Mercè Rodoreda, en aquesta ocasió posada en diàleg, per la coincidència de temes i d'escriptura, amb Maria Teresa Vernet, Katherine Mansfield i Virgínia Woolf. També faig referència a Anna Murià, per la relació d'amistat que va unir les dues escriptores catalanes.

Els fragments seleccionats de Mercè Rodoreda pertanyen a *Aloma*, *La plaça del Diamant*, *El carrer de les Camèlies*, *Mirall trencat*, *Vint-i-dos contes* i *La meva Cristina i altres contes*. De Maria Teresa Vernet en presento alguns textos de *Les algues roges*; de Katherine Mansfield, uns fragments de la narració *Felicitat*; i de Virgínia Woolf, uns tastets de *Mrs. Dalloway*, amb l'esperança que més endavant les alumnes i els alumnes decideixin de llegir-se la novel·la sencera.

Els temes principals que es desenvolupen en els textos triats tenen a veure amb les vivències femenines en els diferents moments de l'existència: el paradís de la infantesa i la seva pèrdua, la maternitat, el sexe, les relacions entre dones i homes, la submissió al mascle; la guerra i l'exili; les relacions entre dones. I també, diverses maneres de viure la feminitat i de la construcció que la societat ha fet de la feminitat: la dona mare, la dona prostituta i la dona bruixa.

Ateses les característiques dels textos treballats, en aquesta unitat estudiem la novel·la psicològica i el monòleg interior.

I la part corresponent a la teoria feminista es basa en tres punts molt importants: l'ordre simbòlic de la mare, la diferència sexual i la relació entre dones.

Unitat 4. La dona transvestida

Els textos d'aquesta unitat ens permeten de conèixer escriptores que, sense renunciar al fet de ser dones, es van disfressar d'homes, van ocultar la seva identitat sota un pseudònim masculí o es van refugiar en la bogeria. Tot plegat per a aconseguir espais des d'on realitzar-se com a dones i com a creadores. Aquest transvestisme extern, que podria semblar una fugida, es converteix en un camí de llibertat femenina. En tots els casos, sota la màscara bateguen el cos i els sentiments de la dona que escriu. La situació més extrema es dona amb la bogeria. La bogeria entesa en un sentit ampli que colpeix els personatges i, a vegades, la pròpia autora. Una bogeria que dona pas al llenguatge del cos allà on les paraules no basten o no són possibles.

El títol és la confluència en el meu imaginari d'imatges d'escriptores vestides d'home (Collete i George Sand, entre d'altres) i uns textos crítics sobre Caterina Albert/Víctor Català, que he inclòs en la unitat. Tot d'una, vaig veure en el transvestisme una mostra de llibertat femenina. La unitat comença amb Caterina Albert i Paradís, posada en diàleg aquesta vegada amb una escriptora no gaire coneguda, Charlotte Perkins Gilman.

Les obres de Caterina Albert que treballam són *Solitud*, *La infanticida* i alguns contes. I pel que fa a Charlotte Perkins, *El paper de paret groc*.

En la unitat estableixo relacions amb escriptores com Christa Wolf, Mariana Alcoforado, les germanes Brönte, Marguerite Duras i, també, amb Narcís Oller, pel tractament dels trastorns mentals en algunes obres, com *La bogeria*.

Els temes principals que hi apareixen són la dificultat i la frustració en les relacions de les dones amb els homes; el domini masculí sobre la dona, i la violació; la maternitat, la solitud, l'infanticidi; la bogeria, i la llibertat femenina.

Els textos de Caterina Albert ens permeten de treballar la narrativa rural i el monòleg teatral; els de Mariana Alcoforado, les cartes d'amor. I també plantegem el sentit de la utilització del pseudònim masculí per part de les escriptores.

Pel que fa a les aportacions dels estudis feministes, en aquesta unitat tractem temes com l'androcentrisme, el gènere, la diferència sexual i la ginecocrítica.

Unitat 5. L'aventura de ser dona: esposa, mare, escriptora

Moltes dones al llarg de la història han compaginat la vida domèstica, de cura i atenció de la família, amb altres responsabilitats en el món professional. Però una situació ben especial es produeix quan aquestes dones comparteixen la seva vida amb un home també dedicat a la literatura. Aquest és el punt que uneix les tres autores que presento en aquesta unitat; dues d'elles tenen, a més, en comú el fet de dedicar-se a la poesia. És interessant de veure com Clementina Arderiu i Anna Murià su-pediten la seva vida i la pròpia creació a l'home que estimen. El resultat és una existència que elles consideren satisfactòria, perquè saben viure intensament l'aventura de l'home amb qui conviuen. Un cas ben diferent és el de Sylvia Plath, que no va poder superar les contradiccions entre la vida de parella i la creació literària.

El títol de la unitat me'l va suggerir un comentari de Montserrat Roig en una entrevista que va fer a Clementina Arderiu. Em vaig adonar de la grandesa d'aquesta dona, amb grans qualitats poètiques i un gran desig per escriure, que deuria renunciar a moltes coses a fi de compartir la seva vida amb Carles Riba i tenir cura, al mateix temps, de la família.

Les autores treballades són Clementina Arderiu, Anna Murià i Sylvia Plath.

Pel que fa a Clementina Arderiu, incloc una selecció dels seus poemes; d'Anna Murià, *Crònica de la vida d'Agustí Bartra*, *L'obra de Bartra*, *Aquest serà el principi* i *Res no és veritat*, *Alícia*; de Sylvia Plath, *Tres mujeres*, *La campana de vidre* i *Cartas a mi madre*.

També estableixo altres relacions amb Anna Murià, Mercè Rodoreda, Agustí Bartra i Carles Riba.

Els temes que tracten els textos seleccionats són la identitat femenina, l'amor a l'altre, les relacions de parella, la maternitat, la genealogia femenina i la guerra i exili. Un poema de Clementina Arderiu em permet de fer referència a la mitologia, un terreny molt ric per a parlar de construcció del món simbòlic.

Atès que en aquesta unitat es llegeix força poesia, puc treballar gèneres i estils poètics, figures retòriques i gèneres lírics com la cançó, l'elegia, l'anacreòntica; i també tornem a llegir algunes cartes.

Un tema molt interessant que es planteja en aquesta unitat és la conciliació de la vida domèstica i la professional, aquesta doble estirada que dificulta la vida de les dones. Parlem especialment de les obres reivindicatives de Virgínia Woolf i Adrienne Rich.

Unitat 6. Tres voltes rebel

Si hi ha un camp adobat per a sentir la veu de l'ànima femenina, aquest és el de la poesia. En aquesta unitat també parlarem de poetes, de dones que van saber cercar el seu jo per transmetre, a partir de la paraula, els seus sentiments, les seves vivències i la seva manera de veure el món i d'interpretar-lo. L'autora central és Maria-Mercè Marçal, poeta que ens transmet tot un saber femení que parteix de l'experiència del cos, sense trair-se, fent camí cap a la llibertat femenina. De la seva cèlebre divisa en prové el títol de la unitat.

I a Maria-Mercè Marçal l'acompanyen altres veus poètiques femenines, com Safo i Rosa Leveroni. Els poemes seleccionats de Maria-Mercè Marçal provenen dels reculls *La germana*, *l'estrangera*, *Bruixa de dol*, *Cau de llunes*, *Sal oberta*, *Desglaç* i *Raó del cos*; també hi figuren fragments de la novel·la *La passió segons Renée Vivien*, així com alguns textos crítics.

Pel que fa a Safo i a Rosa Leveroni, presento una selecció de poemes de cada una. En aquesta sisena unitat he establert relacions amb escriptores com Mary Wollstonecraft, Sylvia Plath, Renée Vivien, Maria Antònia Salvà, Clementina Arderiu, Luce Irigaray, Elizabeth Barret Browning i Carme Riera; i amb escriptors com Ausiàs March, Salvador Espriu i Federico García Lorca.

Els temes principals que tracten els textos triats són la maternitat, el lesbianisme, la genealogia femenina i la mort. Es fa referència a diferents maneres de viure la diferència de ser dona: la dona submisa, la dona rebel, la bruixa i la lesbiana.

Els textos em permeten de treballar la poesia com a gènere, la sextina com a estrofa i també la presència d'elements simbòlics i mitològics en els poemes.

La vinculació als estudis feministes apareix en aquesta unitat amb les relacions entre dones, la sonoritat, l'ordre simbòlic matern, la genealogia femenina i el cos femení. I també plantejo la celebració i el significat del dia 8 de març.

Unitat 7. L'hora violeta

En aquesta unitat parlem d'escriptores que es van comprometre amb la causa femenina i amb el feminisme. Una posició que van adoptar amb dificultats i amb contradiccions, però que van saber transmetre per mitjà de l'escriptura. Un cop més veiem com dones tan diferents tenen tantes coses en comú i com entre unes i altres es va teixint una xarxa de relacions i una genealogia femenina. Encara que no pertanyin a la mateixa generació, la vida i l'obra d'aquestes escriptores és reivindicativa i molt interessant de conèixer, perquè totes, cadascuna a la seva manera, van viure la seva hora violeta.

L'autora central és Montserrat Roig, a qui dec el títol de la unitat, posada en diàleg per motius diferents amb escriptores com Dolors Monserdà, Carmen Martín Gaité i Isabel-Clara Simó.

Els fragments seleccionats de Montserrat Roig pertanyen a *L'hora violeta*, *Els catalans als camps nazis*, *El cant de la joventut* i *La veu melodiosa*.

Les obres de Dolors Monserdà antologades formen part de la narració «Sense timó» i de les novel·les *Maria Glòria* i *La fabricant*.

Les de Carmen Martín Gaité corresponen a *Usos amorosos de la posguerra espanyola*, *Caperucita en Manhattan* i *Desde la ventana*. Pel que fa als textos d'aquesta escriptora, he mantingut la versió en llengua castellana.

Les obres d'Isabel-Clara Simó són *Dones*, *Els ulls de Clídice*, *La salvatge* i alguns fragments crítics.

En aquesta unitat he volgut establir relacions amb escriptores com Maria Antònia Oliver, Carme Riera, Marta Pessarrodona i Helena Valentí, i amb dones procedents d'altres àmbits com Coco Chanel i Neus Català.

Els temes principals són les relacions de parella, les contradiccions en la feminitat, les diferents maneres de ser dona, la construcció de gènere i la genealogia

femenina. Els textos de Carmen Martín Gaité m'han introduït en un tema molt interessant que es pot relacionar amb el món de la pintura, com és el de les dones finestreres. També surten diferents models de dones, com la dona submissa i la dona independent; i altres temes, alguns dels quals ja han estat tractats en altres unitats com les relacions mare-filla, les relacions del triangle amorós, la memòria i el record, la violència contra les dones, la mitologia i el nazisme i els camps d'extermini.

Pel que fa a l'escriptura, en aquesta unitat tracto el concepte de veu narrativa i l'estil indirecte lliure. També parlem de la transmissió oral i de l'escriptura femenina, que ja havíem vist en unitats anteriors.

El feminisme està representat per conceptes com la construcció de gènere, el patriarcat, les diferents maneres de ser dona, la celebració del 8 de març, la violència contra les dones i la commemoració del 25 de novembre.

Unitat 8. Felicitament, jo sóc una dona

També ara apareixen dues dones compromeses amb la societat en què van viure. Maria Aurèlia Capmany és l'exemple paradigmàtic d'una dona que va voler i va saber conjugar la vida privada amb la literatura i la pràctica política. En diàleg amb ella, Frederica Montseny, que va tenir un gran protagonisme en el segle xx. Però les referències a dones carismàtiques no s'acaba aquí. També parlem de Simone de Beauvoir, Teresa Pàmies i Carme Monturiol, que des de la seva activitat i amb el seu compromís personal van saber estar al món com a dones que eren, i amb la seva vida i el seu testimoni van contribuir a la causa femenina. I totes elles van saber trobar, malgrat les dificultats i les contradiccions, el plaer i el gaudi de ser dones.

Les dues autores centrals són, doncs, Maria Aurèlia Capmany i Frederica Montseny. A la primera li dec el títol de la unitat, que em sembla molt suggeridor.

Els fragments antologats de Maria Aurèlia Capmany pertanyen a *Felicitament, jo sóc una dona*, *Lo color més blau*, *Aquelles dames d'altres temps* i *La dona a Catalunya*.

Pel que fa a Frederica Montseny, m'he estimat més destacar la seva personalitat a partir de la biografia que Susana Tavera en va fer, amb el títol *Frederica Montseny. La indomable*.

També relaciono aquestes dones amb l'escriptora Teresa Pàmies.

El tema principal d'aquesta unitat fa referència a la dona compromesa amb la vida política i el que això significa pel que fa a la conciliació de la vida pública i la familiar. Apareixen també altres temes, com les relacions de parella i les relacions professionals, les contradiccions en la feminitat, les diferents maneres de ser dona i la construcció de gènere.

Els estudis feministes em permeten de tractar un cop més la construcció de gènere i plantejar l'escriptura femenina.

Unitat 9. Espais de llibertat femenina

Tal com he anunciat al principi d'aquesta presentació, la unitat nou correspon al naixement de la criatura: és un moment d'eclosió de la vida i de la llibertat femenina. Vaig voler fer-la com a regal especial a les meves alumnes i ha acabat sent un regal per a mi mateixa, tant pel seu contingut com per la resposta que ha tingut a l'aula.

En les unitats anteriors hem pogut sentir la veu de moltes dones que ens han transmès amb els seus textos la seva manera de veure el món. Un món únic, però viscut i interpretat de dues maneres: la de les dones i la dels homes, atenent, doncs, a la diferència sexual. Al llarg dels segles les dones han viscut la seva realitat de dones, malgrat els esforços del patriarcat per ignorar-les i anul·lar-les. Ara bé, com ja he comentat, el patriarcat no ho ha omplert tot i les dones han trobat els seus espais de llibertat per a viure i per a crear. En aquesta unitat em proposo de recordar alguns d'aquests espais i mostrar-ne la seva grandesa. És la unitat més oberta de totes, perquè, un cop nascuda, cada criatura humana creix i es transforma. I cada dia que passa les dones reconeixem a altres dones la llibertat que han sabut trobar i que ens obre també a nosaltres nous espais de sentit.

Aquí, per tant, el punt de partença no són les escriptores, sinó diferents maneres de viure la llibertat femenina, per exemple, mitjançant l'espiritualitat en la vida conventual o monacal. Un altre espai ha estat l'art, per això m'agrada parlar de les dones en la història de la música. Es pot fer el mateix en el camp de la pintura, de la ciència i de la filosofia. I també poden parlar dels espais domèstics i de la vida de tantes dones anònimes que han fet una obra civilitzadora.

Finalment, hi ha l'espai de les ginecotopies, altament simbòlic i suggeridor. Els temes principals que tracto són la llibertat de ser dona, la vida de les beguines, les monges i les abadesses, la visibilització de l'obra musical femenina i la necessitat del plantejament de nous cànons, les ginecotopies i el treball femení. És molt interessant també el treball dels personatges bíblics femenins que plantejo amb els textos d'Isabel de Villena.

Les dones de referència pertanyen en aquest cas a camps de la creació ben diferents: Isabel de Villena, Teresa de Jesús, Hildegarda de Bingen, Clara Schumann, Fanny Mendelsohn, Christine de Pizan, Charlotte Perkins Gilman, i moltes altres dones, la majoria anònimes.

He seleccionats fragments interessants i entranyables del *Vita Christi*, d'Isabel de Villena, *La ciutat de les dames*, de Christine de Pizan, i *Terra d'Elles*, de Charlotte Perkins Gilman, entre d'altres.

En aquesta unitat les aportacions del feminisme se centren en el concepte de genealogia, el simbòlic femení i la llibertat femenina.

POSAR-SE EN JOC A L'AULA

En les pàgines anteriors he mostrat el contingut de l'assignatura, però encara no m'he mostrat jo, a mi mateixa. I això és el que voldria fer a partir d'ara, perquè crec que el més important a l'aula és la relació que establim amb les alumnes i els alumnes. Com Carmen Boó,² crec en el donar-se en plenitud i m'agrada mostrar-me tal com sóc a l'aula. Desitjo portar la vida a les aules i no crec en l'ensenyament que deixi fora de la classe l'experiència de la vida. «Saltar sense xarxa a les aules és donar a conèixer el nostre costat femení, que sempre té més saviesa que qual-sevol títol o discurs acadèmic.»³

En aquestes orientacions didàctiques, el que vull transmetre és la meva relació a l'aula, el *més* que jo intento posar, que és un més femení perquè prové d'allò que les dones aportem al món, la nostra capacitat per a ser dos, per a acollir la vida i l'alteritat.

I quan parlo d'alteritat vull dir que desitjo acollir les noies i els nois i la diferència que cadascú aporta a la relació. En les meves classes de la matèria optativa de batxillerat, a vegades he tingut només noies; en altres ocasions he tingut noies i nois. Anys enrere pensava que preferia tenir alumnes del sexe femení perquè em resultava més còmode el tractament de la matèria. Ara he après que també els nois fan aportacions importants a l'aula i m'estic plantejant la meva relació amb ells. Fins al punt que estic en un procés de recerca de material escrit per homes que tampoc no se senten representats pel patriarcat i que cerquen una altra manera d'estar al món. Aquest és un apartat en el qual la programació s'està enriquint i transformant, però també he de dir que amb els textos antologats hi ha hagut moments molt intensos a classe en què alguns alumnes han participat, han creat textos propis i ens han fet sentir a les noies i a mi mateixa que podem compartir moltes coses i enriquir-nos mútuament, que podem fer de les relacions entre dones i homes unes relacions de confiança i amor.

2. Carmen BOÓ FERNÁNDEZ DE CASTRO (2004). «Cuando fui madre di a luz la propia vida. Luego la llevé a las aulas»,

Duoda. Revista d'estudis feministes, núm. 27. Universitat de Barcelona.

3. *Op. cit.*, p. 132.

Un espai per a la relació educativa

El primer pas important des de la primera classe és trobar un espai físic que permeti establir la relació que jo desitjo. Per això va molt bé de posar-nos en rotllana o al voltant d'una taula gran. Això sol ser possible tractant-se d'una optativa no gaire massificada.

La primera sessió consisteix a presentar-se cada persona, tot explicant les expectatives que genera la matèria, els interessos de cadascú, l'experiència amb la literatura com a lectores i lectors... Començo jo mateixa per mostrar una mica el camí que em proposo. Parteixo de la meua experiència, parlo suaument i amb entusiasme alhora, procurant de transmetre'ls la meua empatia. Els explico que m'agrada molt la literatura i que allò important per a mi és que la lectura dels textos literaris m'emocioni i em permeti créixer i transformar-me. I els demano la seva implicació en la matèria; una implicació que es pot donar de maneres molt diverses, una de les quals és la redacció d'un diari.

El diari de classe

Una experiència que he après de la Remei Arnaus i la Núria Pérez de Lara,⁴ és la importància d'elaborar un diari amb les vivències que es desenvolupen a l'aula. Un diari per a la reflexió i els sentiments, que fem un cop per setmana i en el qual anotem el que volem, allò que ens ha cridat l'atenció, que ens ha creat confusió, contradicció, que ens ha aportat calma i benestar. Tothom el fa, fins i tot jo mateixa, i el llegeix qui vol. Els primers solen ser més tòpics i més impersonals; amb el pas dels dies, però, es fan més personals i vivencials. Amb la consegüent sorpresa d'elles i d'ells.

El diari té una funció molt interessant a classe, ja que ens posa en situació de pensar-nos i de pensar el que fem, activitat poc habitual en els nostres centres. I en aquests diaris arriben a sorgir moltes vivències en relació amb els textos i amb les autores treballades, però també experiències i emocions més personals procedents d'àmbits no estrictament acadèmics. A vegades m'adono de la necessitat que

4. Han estat professores meves de l'assignatura *La relació educativa* en el Màster en Estudis de les dones (DUODA, Universitat de Barcelona).

tenen les noies i els nois de tenir un espai com aquest per a explicar-se i per a escoltar. I des del punt de vista meu, com a professora, em trobo que l'hàbit d'escriure el que passa a l'aula m'ajuda a repensar-me i a repensar les meves classes d'una manera més sistemàtica i amb més continuïtat. A vegades per a corregir el que no ha anat prou bé i a vegades per a aprofitar i aprofundir les experiències positives, que són molt nombroses. Si no les escrivim, sovint les oblidem i acabem veient més les ombres que no pas la llum.

Introduint les unitats

Pel que fa al treball concret de les unitats, és evident que la professora o professor ha de preparar-se la classe. Per preparar-se entenc llegir els textos i experimentar en el seu propi ésser allò que les autores ens transmeten, que nosaltres podem sentir o entendre de diferents maneres. Crec que és important la manera de presentar el tema i aquí penso que cadascú hi pot aportar el que desitgi. Per a introduir la unitat 6, per exemple, que tracta, entre altres, el tema de la maternitat, es poden fer servir imatges de mares amb la criatura; de diversos tipus, des de les religioses, fins a algunes obres pictòriques o imatges retallades de revistes que mostrin dones de diverses ètnies i cultures amb les seves criatures. Jo ho he fet algunes vegades. Les mostro i els demano que les observin i que m'expliquin què els fan sentir aquelles imatges o en què els fan pensar. Sovint les referències que tenen són familiars, a vegades expliquen el que els han relatat sobre el seu propi naixement les mares i les àvies. Surten les pors a la maternitat pròpies d'aquestes edats, però també la felicitat que les mares i àvies transmeten quan parlen d'aquesta vivència exclusivament femenina. És una manera de visualitzar a l'aula la grandesa de ser dona. I a partir d'aquí comencem la lectura del text inicial.

Deia que és molt important aquesta part introductòria en la qual la tria que hagi fet la professora o professor partint de la pròpia experiència aporta molt als alumnes i a l'actitud amb què puguin iniciar la lectura. També serà important al llarg de les unitats aprofitar qualsevol ocasió per a relacionar la literatura amb la vida i amb les altres produccions artístiques i de pensament. Per exemple, posar música d'Hildegarda de Bingen o veure alguna exposició o pel·lícula feta per

dones o que tracti de la vida de les dones. També considero important de dialogar a classe sobre situacions de discriminació actual per raons de sexe, com és el cas de la violència contra les dones. Per tant, cal estar a l'aguait del que passa al nostre entorn, més enllà de l'aula, i convé portar-ho a l'aula. I, en aquest sentit, cada curs em trobo amb noies i nois que porten a classe un retall de diari, una revista, la convocatòria d'una conferència o d'una exposició sobre els temes que estem tractant. Em diuen que en veure aquella notícia o document han pensat en mi i en la nostra classe. M'emociona que ho facin, perquè penso que han entès què estem fent en aquesta assignatura.

També crec molt interessant i motivador d'aprofitar les diades dedicades a les dones, com el Dia Internacional per a l'eliminació de la violència contra les dones (25 de novembre), el Dia Internacional de la dona treballadora (8 de març) i el Dia Internacional de les dones per la pau (24 de maig), per parlar del tema i fer alguna mostra de materials que puguin ser exposats en el centre educatiu i altres activitats relacionades.

En les propostes d'activitats de cada unitat es pot observar que n'hi ha algunes que s'assemblen i que gairebé es repeteixen. Per exemple, en més d'una unitat es planteja la reflexió sobre la maternitat. Aquest i d'altres són temes recurrents que lògicament formen part dels textos seleccionats, atès que les autores són dones i que, si bé no totes han estat mares, totes han tingut una mare.

Com ja he indicat més amunt, és difícil de poder treballar les nou unitats senceres, perquè hi ha molt material en el conjunt de la proposta. Però sí que es poden seleccionar apartats o textos o fer només algunes unitats; i també es pot dividir la classe en grups, de manera que cada grup treballi una unitat diferent i després s'exposin aspectes concrets. Les possibilitats d'organització són nombroses i es poden triar a criteri de la professora o del professor.

Tot i que la majoria de les unitats tenen una mateixa estructura, la segona part de la unitat 8 i tota la unitat 9 tenen característiques diferents. D'alguna manera és l'obertura final, el naixement després de tot el procés de gestació; i els nois i les noies tenen ja un bagatge de les unitats anteriors. Per això hi apareixen plantejaments més generals que poden donar lloc a una investigació més específica i, alhora, més lliure. Per exemple, en la segona part de la unitat 8 es parla de Frede-

rica Montseny, però no s'incorpora cap antologia de la seva obra. Es tracta de veure la relació de les dones amb la política i l'escriptura, i remet a la recerca bibliogràfica sobre aquesta i altres autores. El mateix s'esdevé amb la unitat 9, que parteix de grans espais de llibertat femenina i que no presenta antologies, sinó algun text teòric o literari breu, com a punt de partença per a la reflexió i lectures més àmplies. Aprofundida, pot ser una unitat que porti a un treball molt interessant per a tota la classe i que pot permetre, a més, que l'alumnat es dediqui a investigar allò que li agradi més.

Lectures i activitats

Cada unitat està formada per tres grans apartats. El primer apartat correspon a la lectura de textos d'una obra concreta de l'autora principal, el segon tracta aquesta autora, i el tercer la posa en diàleg amb altres escriptores.

La **primera part** s'inicia amb un text d'una pàgina. Per tant, si es vol, es pot passar als alumnes només aquest full, a fi que la lectura sigui l'única font de transmissió en aquest primer moment. Ja he comentat que m'agrada introduir abans algun element no literari relacionat (música, imatges, documental...). Una altra possibilitat és que la professora llegeixi en veu alta alguns textos literaris que tinguin a veure amb el tema del text que llegiran les alumnes i els alumnes.

És molt important la manera com es fa la lectura, sobretot, d'aquest text inicial. Cal llegir-lo a poc a poc, i deixar-se endur pel que ens diu. Aquest és l'objectiu. Després, amb la secció *A vol d'ocell* es tracta de vehicular allò que el text ha provocat en nosaltres. Jo dono molta importància a aquest apartat; tanta, que, de vegades, el que surti dels comentaris d'aquesta primera lectura és suficient i no cal seguir les orientacions que figuren en la secció *Què ens diu el text?* Insisteixo en el fet que les activitats proposades, tal com estan redactades, volen ser unes simples orientacions per a apropar-nos al text, però que no cal seguir-les al peu de la lletra, perquè a un text literari s'hi pot accedir de maneres ben diferents. És molt més interessant que de la lectura en sorgeixin les reflexions i que aquestes ens portin on ens portin. La professora o professor s'ha de guiar, jo crec, pel sentit comú i acollir les demandes que en un moment puntual estant plantejant les alumnes i els alumnes.

En aquest inici de la unitat, i en la resta, crec que és bàsic saber acollir les aportacions de l'alumnat, perquè així s'obre un camí de confiança per *partir de si*, per implicar-se en la classe a partir de la pròpia experiència. A vegades els joves, nois i noies adolescents, són impulsius, diuen el primer que se'ls acut, que en alguns casos té poc a veure amb el que nosaltres teníem previst. Considero que és fonamental acollir les seves propostes i opinions i, en tot cas, obrir-los a altres possibilitats.

En l'apartat *Aprofundim una mica* es presenten textos de la mateixa autora i de la mateixa obra que continuen la temàtica iniciada, tot ampliant-la. A la secció *Altres fragments de l'obra* hi surten textos que fan referència a altres aspectes temàtics o altres poemes del mateix recull, si es tractava de poesia. Entre uns i altres permeten d'anar seguint el fil de la novel·la, del conte o del poemari per a fer-se una idea de conjunt força bona. Jo els acostumo a recomanar que la llegeixin sencera, tot i que aquesta recomanació a vegades no és necessària, perquè les alumnes o els alumnes em demanen el llibre per a llegir-se'l a casa.

Hi ha una altra secció titulada *Per saber-ne més*, que consisteix en uns textos explicatius de característiques diferents. Poden ser una visió crítica sobre l'obra treballada o sobre un gènere o subgènere literari. En tot cas, aquesta secció informativa va canviant d'una unitat a una altra i té només la finalitat de presentar i centrar el tema a tractar; el professorat té prou elements per a ampliar i orientar la consulta literària que consideri oportuna.

En totes les unitats hi ha una **segona part** dedicada a l'autora triada com a punt de partença. Es titula *L'autora* i no té sempre les mateixes característiques. Algunes vegades, el text explicatiu va acompanyat de cartes, entrevistes o textos crítics sobre l'escriptora que ajuden a completar-ne la visió. Altres cops, la informació prové de la bibliografia existent sobre l'autora i coneguda a bastament, com en el cas de Mercè Rodoreda.

Tot seguit s'inicia la secció titulada *Antologia*, que recull textos d'altres obres de la mateixa autora introduïts amb una informació que ajuda a situar l'argument. Com en els textos anteriors, hi ha un seguit d'orientacions que només pretenen ser una guia de treball.

També hi trobem seccions com *Espai de reflexió. I tu què en penses?*, que pretén

d'involucrar més les i els alumnes fent-los opinar, relacionar textos i autores amb la pròpia experiència i unes autores amb les altres. Aquest apartat reflexiu és molt important, tot i que no sempre el faig en l'ordre en què apareix en el treball, perquè sovint em trobo que la reflexió l'anem fent sobre la marxa i amb la lectura dels textos.

T'interessarà saber... incorpora textos i propostes tangencials; a vegades aportacions d'escriptors que es relacionen per un motiu o altre amb el que es tracta a la unitat.

Aquesta part acaba amb una secció titulada *Ara et toca a tu!*, que fa propostes de creació literària dirigides, de manera que tinguin a veure amb els temes, gèneres i estil de l'escriptora treballada. L'activitat creativa ens ha regalat autèntiques perles fetes per l'alumnat.

La **tercera part** ens presenta la o les escriptores que són posades en diàleg amb l'autora de referència de la unitat. Hi tenen punts en comú, com podrien tenir-los amb altres escriptores. La tria i el motiu de relacionar-les és totalment subjectiu i l'he fet en funció del que em suggerien les lectures d'unes autores i altres. Aquí es repeteixen algunes seccions com l'*Antologia* i l'*Espai de reflexió*, amb les mateixes característiques ja explicades. Com ja he indicat, per a mi és molt important aquest darrer apartat, que figura sempre al final d'una unitat i, a vegades, en acabar-se una de les parts. Perquè reflexionar sobre el que s'ha fet, el que s'ha sentit, el que ens ha commogut o el que ens ha interessat més és una activitat important. I ajuda que les alumnes i els alumnes s'impliquin més en el que fan, perquè veuen que la seva opinió i la seva visió de l'assignatura també hi compta. Al final de cada unitat hi ha una breu bibliografia corresponent al tema treballat.

Compartint mestratge

En nombroses ocasions les alumnes i els alumnes han manifestat a classe la seva satisfacció pel fet de sentir-se protagonistes del que hi fem, perquè la seva funció no és solament d'escoltar, anotar i respondre. Tal com manifestava l'Elena en el seu diari, «en la nostra classe totes som mestres i alumnes». Amb aquestes paraules volia dir que no sempre sóc jo qui porta els temes, qui els presenta o els comen-

ta, sinó que elles i ells tenen un gran protagonisme. A banda que algun dia duguin propostes sobre temes a parlar o, fins i tot, textos literaris o notícies de diaris, s'encarreguen de preparar i conduir el treball dels diferents apartats de les unitats que he comentat abans. Els repartim segons els gustos o a l'atzar i elles i ells es converteixen en la mestra o el mestre que ens fa de guia. Jo reconduïxo o amplio algun punt o faig alguna pregunta sobre aspectes que no han quedat prou clars, i també aprenc molt. Perquè sempre hi ha replecs que jo no he vist i altres maneres de llegir un mateix text i, sobretot, perquè aquestes noies i nois tenen la seva pròpia mirada sobre el món i el fet de poder-la compartir em sembla un autèntic regal. Per tant, les activitats que fem a classe es basen en la lectura del diari un cop per setmana; en la conducció de la classe; en l'exposició d'algun punt de la unitat; en la lectura dels textos; en les intervencions espontànies sobre el que estem treballant; i també en la participació en les activitats del centre (una lectura literària per Sant Jordi i l'organització de les celebracions del 25 de novembre i el 8 de març).

He iniciat aquestes pàgines parlant del meu punt de partença en llibertat a l'hora de plantejar uns continguts, uns textos i una manera d'estar a l'aula. I pretenc que aquest exercici de llibertat flueixi en la meua classe, en la meua relació amb les alumnes i els alumnes. Per tant, jo mateixa estic oberta a les propostes de l'alumnat i a allò que el desig ens mostri. Vull dir que tinc uns materials preparats, però que podrien ser uns altres. Que tenen unes propostes o orientacions per al diàleg a classe, que podrien ser diferents. Que la classe pot ser a vegades d'una manera i a vegades d'una altra. Que intento que cada dia que passa els nois i les noies prenguin més protagonisme i siguin ells i elles els qui portin la classe. La meua funció és aleshores medidora, moderadora, acollidora... I participo com ho fan elles i ells. I així, dia a dia, estem recuperant no només les obres que les dones han escrit i escriuen, sinó el simbòlic matern que a l'escola, com al món, es manifesta en la relació d'acollida i amor entre les persones.

Avaluació

L'avaluació ha estat sempre una de les activitats més complexes de la tasca educativa. Sovint he pensat que m'agradaria defugir-la, però sóc conscient de la

necessitat que té l'alumnat que els posem mesura i sé que és part de la meua responsabilitat. Quan l'avaluació es basa en el que anomenem proves objectives, que ens proporcionen una qualificació final, sentim més seguretat. En una matèria com la que imparteixo i de la manera com ho faig, l'avaluació ha d'estar en la línia del treball realitzat. Si treballem des de la participació, l'intercanvi, la creació; si es tracta de posar-nos en joc cada dia; si a més dels continguts importa la relació educativa, per a mi no té cap sentit un examen. Tanmateix, he de qualificar l'alumnat.

Jo vaig prenent notes del que fem cada dia i tinc una idea força completa sobre l'aprofitament que ha fet cada alumne/a. Però, a més, dediquem una sessió a pensar en el profit que hem tret en tot el trimestre i les qualificacions les posem a classe a partir de les reflexions i de les valoracions que fem entre totes i tots. El primer pas consisteix a fer una auto-avaluació, on cadascú es valora des de la seva subjectivitat, i de posar-la en comú davant els altres. El segon pas correspon a una co-avaluació, on totes i tots poden dir el que pensen del grup, de la implicació de les companyes i companys en la classe i de la meua pròpia actuació com a professora. Aquí és on jo aporto les meves anotacions sobre cada una de les alumnes i cada un dels alumnes. La majoria de les vegades ens posem d'acord i, quan hi ha hagut diversitat d'opinions, hem solucionat els problemes raonant en el si del grup. L'avantatge d'aquest sistema d'avaluació és que sempre tinc molts elements de judici per a avaluar-los dins les coordenades que he plantejat des del primer dia de classe. El diari, les intervencions, l'exposició de textos, la conducció de la classe, la lectura, la participació en les activitats del centre (la lectura literària per Sant Jordi i l'organització de les celebracions del 25 de novembre i el 8 de març). Al llarg del curs treballen força; el més bo del cas és que a vegades no se n'adonen i no experimenten la sensació de feixuguesa habitual. I jo tampoc.

L'INICI D'UN CAMÍ

Amb passes petites i sense fer gaire soroll, fa anys vaig iniciar un camí que em facilitava el trànsit del món a l'aula i de l'aula al món. Aleshores no sabia que era un camí sense retorn, que acabaria transformant les meves classes i a mi mateixa. Un camí que, d'altra banda, havien iniciat abans que jo altres dones, i també altres homes. Les seves experiències m'han servit per a aprendre i m'han encoratjat.

Haver estat capaç de fer aquest canvi en la meua manera d'ensenyar —tot i els límits del sistema educatiu, amb els seus currículums tancats i les normatives que intenten regular les relacions als centres— és per a mi una gran satisfacció, no exempta del dolor que encara sento en constatar que, malgrat els canvis de sistemes educatius, els programes de literatura, una assignatura que tant estimo, continuen oblidant les escriptores. Portar-les a les meves aules de batxillerat ha estat important, però el currículum de batxillerat tampoc no reconeix l'obra de les filòsofes ni de les historiadores, ni de les científiques, i en els programes educatius la força del patriarcat i les seves construccions culturals continuen vigents, transmetent i consolidant estereotips de gènere. El mateix concepte de coneixement és ben androcèntric, així com els continguts que continuen consagrant una masculinitat dominant, tot i la feminització de la professió d'ensenyant. Un aspecte molt important és l'anomenat «currículum ocult», que es transmet de manera inconscient i que sovint ignora, margina i inferioritza les dones i la cultura femenina i continua transmetent uns valors que tradicionalment s'han associat a la masculinitat.

Jo crec fermament que educar és co-educar i que aquesta és una assignatura que encara té pendent l'ensenyament actual. L'escola és el lloc privilegiat per a ensenyar i aprendre a relacionar-nos noies i nois, dones i homes, partint de la riquesa de la nostra diferència sexual i, alhora, del dret a gaudir d'una igualtat d'oportunitats, sense discriminacions per raó de sexe. Ens cal un canvi de mentalitat que incorpori a la vida escolar el món femení, en els currículums, en la incorporació dels sabers domèstics i les habilitats de cura i atenció, en un

model de coneixement no androcèntric que recuperi l'autoritat femenina en la construcció de sabers, que valori els sentiments i les emocions, que doni centralitat a les capacitats relacionals. Cal avançar cap a una escola co-educativa que integri els materials didàctics amb la mirada femenina.

Per això m'agrada pensar que altres professores i professors tindreu aquests textos a les mans, en gaudireu i els voldreu compartir amb les i els vostres alumnes. I m'agrada pensar que, potser, al professorat de les altres àrees se li encomanarà el desig d'esmentar a les seves classes les historiadores, les filòsofes i les artistes; les científiques, les antropòlogues, les matemàtiques i les economistes, que formen part de la història i de la cultura i que ens les han transmès amb ulls de dona.

Aquesta edició

Aquesta edició està formada pel llibret que tenia a les mans i un CD que inclou les nou unitats, amb totes les seccions que he comentat i les antologies. Hem considerat interessant de fer-ne la publicació amb aquest suport per a facilitar la utilització dels materials a classe. Així, la professora o el professor pot triar els textos que li interessin de treballar a l'aula i passar-los al paper.

BIBLIOGRAFIA

Ja he indicat que cada unitat té una breu bibliografia relacionada amb allò que s'hi treballa. He fugit d'emprar o citar la bibliografia habitual, la dels manuals o la crítica androcèntrica perquè en aquests moments no m'aporten el que desitjo presentar a les meves classes i, d'altra banda, ja són prou conegudes i a l'abast. Crec que el saber acadèmic té la seva funció, i jo no el rebutjo; el que faig ara és apropar-me a altres fonts que em fan sentir lliure i donen sentit al que faig i que em permeten una transformació.

A continuació citaré algunes obres que considero bàsiques tant des de la perspectiva de la diferència de ser dona com de la relació educativa. Només cito textos actualment a l'abast i escrits en llengua catalana o castellana. Les bibliografies que aquests aporten obren nous camps de lectura i investigació per a la professora o el professor que així ho desitgi.

Centres de documentació

A mi m'ha estat molt útil i assequible la Biblioteca de la Fundació Francesca Bonnemaison, la de l'Institut Català de les Dones, la del Centre de Recerca DUODA, així com la llibreria Pròleg. Són punts de partença dels quals cal estirar el fil per aconseguir bibliografia, cursos, conferències, activitats i espais de dones.

Són interessants les revistes *Duoda*, *GénEros* i *Lectora*, que tracten temes diferents des de la perspectiva femenina; la darrera presenta estudis literaris i la primera és una font inescapable de descobertes i de relació amb les dones que hi escriuen. També altres revistes dedicades a l'educació i la pedagogia tracten puntualment temes relacionats amb les aportacions de les dones a l'educació. Un número preciós, per exemple, correspon a *Cuadernos de pedagogía* (núm. 337, juliol-agost de 2004), amb un monogràfic que presenta el retrat de vint-i-cinc mestres, que van dedicar la seva il·lusió i la seva energia a la pràctica educativa des de la seva realitat com a dones. Crec que és una font de genealogia molt gratificant i fecunda per a les educadores actuals.

També és útil el CD-ROM titulat *La diferència de ser dona: recerca i ensenyament de la història*, Duoda, Centre de Recerca de Dones. Universitat de Barcelona, 2004.

Obres que per a mi han estat bàsiques

- ARNAUS, Remei. «Saber estimar la mare: restituir el vincle entre el cos i la paraula», *Duoda*, núm. 22.
- DIÓTIMA (1996). *Traer al mundo el mundo*. Barcelona: Icària.
- DIÓTIMA (2002). *El perfume de la maestra*. Barcelona: Icària.
- LLEDÓ, Eulàlia (1992). «El sexisme i l'androcentrisme en la llengua: anàlisi i propostes de canvi», *Quaderns per a la coeducació*, núm. 3. Barcelona: ICE-UAB.
- LLEDÓ, Eulàlia i OTERO, Mercè (1994). «Dotze escriptors i una guia bibliogràfica», *Quaderns per a la coeducació*, núm. 6. Barcelona: ICE-UAB.
- LLEDÓ, Eulàlia; MIRALLES, Mercè; OTERO, Mercè; RIBELLES, Lola
- (1996). *Escriure com elles*. Barcelona: Editorial Laertes.
 - (1996). *Parlar com elles*. Barcelona: Editorial Laertes.
 - (1996). *Elles i la seva obra*. Barcelona: Editorial Laertes.
- LLIBRERIA DE DONES DE MILÀ (1998). *El final del patriarcat*. Pròleg, Barcelona: La llibreria de les dones.
- MURARO, Luisa (1994). *El orden simbólico de la madre*. Madrid: Horas y horas.
- NASH, Mary (2004). *Mujeres en el mundo*. Barcelona: Alianza.
- OBLIGADO, Clara (2004). *Mujeres a contracorriente*. Barcelona: Plaza Janés.
- PÉREZ DE LARA, Núria. «Pensant les classes: pensar la diferència sexual ens com-mou», *Duoda*, núm. 28.
- PIUSSI, Anna M. «Dar clase. El corte de la diferencia sexual» a *Educación en femenino y masculino*, Nieves Blanco (comp.), Editorial Akal y Universidad Internacional de Andalucía.
- RAMBLA, Xavier i TOMÉ, Amparo (1999). «Una oportunitat per a la coeducació: les relacions entre famílies i escoles», *Quaderns per a la coeducació*, núm. 14. Barcelona: ICE-UAB.
- RIVERA GARRETAS, Maria-Milagros (1990). *Textos y espacios de mujeres*. Barcelona: Icària.
- (1994). *Nombrar el mundo en femenino*.
 - (2003). *Mujeres en relación*. Barcelona: Icària.
 - (2005). *La diferencia sexual en la historia*. València: Publicacions de la Universitat de València.

- ROVIRA, Montserrat i TOMÉ, Amparo (1993). «L'ensenyament, una professió femenina?», *Quaderns per a la coeducació*, núm. 4. Barcelona: ICE-UAB.
- SOFÍAS (2004). *Recetas de relación. Educar teniendo en cuenta a la madre*. Madrid: Horas y horas.
- STEIN, Edith (2004). *Sobre el problema de la empatía*. Madrid: Trotta.
- VARELA, Núria (2005). *Feminismo para principiantes*. Barcelona: Ediciones B.